

14. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Там само. Отд. 1-е. Пг., 1915. Т. 32. № 37942.

15. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. Отд. 1-е. СПб., 1899, Т. 16. № 13241.

16. Приказы, приказания и циркуляры по войскам ОКПС 1894 г. СПб., 1894.

С. А. Коржик,

магістр державного управління,
голова Летичівської територіальної
організації НСКУ

МЕТРИЧНІ КНИГИ ЛЕТИЧІВСЬКОГО КОСТЕЛУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ЛЕТИЧЕВА У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті розглянуто відомості з метричних книг про представників римо-католицького віросповідання міста Летичева Подільської губернії у ХІХ столітті. Проаналізовано відомості першої другої та третьої частини метрик для відтворення соціальної та демографічної інформації. Для дослідження залучалися матеріали з колекції метричних книг Державних архівів Хмельницької та Житомирської областей.

Ключові слова: Летичів, костел, метричні книги, архів, римсько-католицька парафія, ксьондз.

Серед письмових інформаційних джерел вагоме місце займають метричні книги, що містять важливу інформацію про громадянський стан людини (народження, хрещення, вінчання, смерть, відспівування) [1, с. 628]. Метричні книги виконували культову, статистично-демографічну та правову функції. Важко не погодитися з думкою О. Кригіної, яка стверджує, що: «Метричні книги, попри своє громадянсько-правове значення, були також важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним із загальної маси родових матеріалів» [2, с. 138]. Як зазначено в енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, «Окрім свого громадянсько-правового значення, метричні книги служать важливим статистичним матеріалом» [3, с. 201]. Метричні книги протягом всього свого існування виконували функцію не лише духовного, але й громадянського та юридичного документа. Потужний заряд інформації, що її містять метричні книги, дозволяє вивчати історію розвитку як окремих спільнот, так і певної місцевості. Контроль за правильним та ретельним веденням метричних книг належав до головних завдань державної влади.

Метричні книги містять багатий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду історичних джерел. Крім дослідження демографічних процесів в Україні, метричні книги можна використовувати й для вивчення інших

аспектів. Наприклад, акти громадянського стану, що велися при церквах, надають відомості для вивчення біографій, історії окремих сімей, що є метою генеалогічних студій. Завдяки даним щодо кількісного складу населення, рівня народжуваності та смертності, шлюбів, міграцій стають можливими дослідження з історичної демографії. Зафіксовані у метриках захворювання стануть у нагоді історикам медицини, а ситуація з асиміляційними процесами та конфесійними змінами, що також знайшло належне відображення у метричних записах, дозволить краще пізнати етноконфесійну історію населення Летичівщини.

Протягом ХІХ століття у Летичеві проживали представники трьох різних релігійних конфесій: православні, євреї та католики. У 418-у річницю костелу Успіння Пресвятої Богородиці міста Летичева важливо відкрити сторінки його історії та прихожан цього костелу – римо-католиків, жителів міста Летичева та навколишніх сіл, що входили до Летичівського деканату: містечко Лозни, села Білецьке, Бохни, Буцні, Варенка, Війтівці, Голенищеве, Гута Нова, Гута Стара, Залетичівка, Козачки, Майдан Вербецький, Майдан Голенищівський, Макогонівка (Мординський Майдан), Мордин (Мордин Буцнівський), Рудня, Снітівка, Терлівка Війтовецької волості, Горбасів, Завовк, Іванинці, Копитинці, Марківці, Суслівці, Чапля, Щедрова Сусловецької волості Летичівського повіту, Майдан Сахнівський, Сахни Багринівської волості Літинського повіту.

Основу джерельної бази представлено метричними книгами Летичівського римсько-католицького костелу. До теперішнього часу збереглися не усі екземпляри, деякі втрачені. Частина документів зберігається у Державному архіві Житомирської області - за 1827 - 1830, 1843, 1848, 1851 роки. За 1841, 1842, 1847, 1852 - 1856, 1859-1860, 1863 – 1865 роки та починаючи з 1868-го до 1917 року включно (без певної кількості книг за окремі роки), зберігаються у Державному архіві Хмельницької області [4]. Дані метричні книги є об'єктом нашого дослідження.

Тривалий час метричні книги, як найцінніше джерело для генеалогічних досліджень певного міста чи регіону, залишалися поза увагою професійних науковців. У останні два-три десятиліття з'явилося кілька таких досліджень, зокрема, Ю. Легуна, Н. Лобко, Е. Бороденка, С. Гузенкова (Легун, 2005; Лобко, 2010; Лобко, 2012; Гузенков, 2005; Бороденко, 2019). Територіально вони охоплюють різні регіони Наддніпрянської України та Поділля, котрі у ХVІІІ – початку ХХ ст. перебували у складі Російської імперії [5].

Такі дослідження, активізовані в незалежній Україні, сприяють введенню до наукового обігу одного із найінформативніших джерел для вивчення і відновлення родоводів [6; 7, 8].

Церковна документація обліково-статистичного характеру укладалася відповідно до визначених законодавством формулярів і правил реєстрації населення. У Російській державі, до складу якої входила найбільша частина українських земель, церковний облік православного населення розпочався 1702, згідно з наказом російського царя [Петра І](#) «О подаче в Патриарший духовный приказ приходскими священниками еженедельных сведений о тех, кто родились и умерли». З 1722 року додаток до [Духовного регламенту](#)

[1721](#) року встановлював обов'язкове ведення метричних книг на всій території [Російської імперії](#). У 1724 році Найсвятіший Синод розробив форму метричної книги, яка складалася з 3-х частин, до яких заносилися відомості про хрещення, вінчання та відспівування людини. Система оформлення записів у метричних книгах складалася поступово. Тільки у 1806 році з'явилися друковані форми для ведення метричних книг, а остаточний формуляр та вимоги до оформлення метричних записів були затверджені 1838 року.

Обов'язкове ведення метричних книг для інших категорій населення – неправославних – було юридично оформлене значно пізніше. Так, 1826 року воно було впроваджене для католиків, 1832 – для мусульман [Таврійської губернії](#) та лютеран, 1835 – для євреїв. Треба зазначити, що спочатку більшість записів у метричних книгах робили традиційними для неправославних конфесій мовами – німецькою, польською, арабською, латинською. Але пізніше діловодство було переведено чи взагалі на російську мову, як, наприклад, католицькі метричні книги, чи дублювалося російською мовою, як єврейські [9].

Метричні книги заповнювалися тим священиком, який хрестив, вінчав, відспівував прихожан свого храму.

Один з найдавніших записів, який стосується прихожан-католиків Летичівського повіту і який вдалося віднайти, це – запис від 3 січня 1827 року в Летичівському римсько-католицькому костелі про хрещення дитини, яку нарекли Іваном. Дитина була сином дворян Мацея та Юзефи з Гозецьких Гаварецьких. Народився хлопчик 2 січня 1827 року у селі Білецькому (за 10 км від Летичева). Запис здійснено польською мовою [10].

Виходячи з поставленої мети дослідження, спробуємо вирішити також наступні завдання. У першій частині дослідження розкриємо можливі згадки про ті населені пункти, зокрема, присілки і хутори, які існували у ХІХ столітті і розташовувалися поблизу повітового центру Летичева. Наприклад, у метричних книгах зустрічається інформація про існування поселення поблизу цукрового заводу, власником якого був граф Морков і розташовувався він у селі Щедрова (тепер входить до складу Летичева). Зокрема, із запису дізнаємося, що на території цього заводу існувала лікарня і там 15 січня 1876 року помер селянин Іван Щекутун, який мав шістдесят років [11]; 26 травня 1886 року там помер селянин двадцяти шести років Григорій Савіцький, родом із Сковродецької волості; 10 березня 1887 року помер у цій же лікарні дворянин Йосип Недзвецький, 72-річний.

З інших записів дізнаємося про існування поблизу Летичева хуторів Бабино, Тхоржевських, Борецького та ін.

Зокрема із запису 19 жовтня 1901 року про смерть 75-річної вдови Анни із Палігів Шелігової стає відомо, що на хуторі Бабиному проживала родина Шелігів. Після смерті небіжчиці Анни залишилися син Петро та дві доньки Антоніна і Марія. У цього Петра Шеліги і його дружини Анни із Гржегоржевських 2 березня 1903 року народився син Броніслав. Вказана Анна Шелігова, дружина Петра, через два роки 23 січня 1905 року хрестила доньку

Розалію у Владислава та Антоніни із Палігів Рапацьких, теж на хуторі Бабиному.

На хуторі Бобрецькому 10 серпня 1902 року померла від побиття дворянка, 70-річна вдова Магдалена із Козловських Бобрецька. Залишила після себе дітей: Івана, Вікентія, Зузанну і Анну.

На Летичівських хуторах Тарнава 21 грудня 1906 року померла 67-річна вдова, дворянка Волинської губернії Бригіда із Прушинських Тхоржевська. Залишила після себе трьох синів Вікентія, Адольфа та Едуарда. Її чоловік, дворянин Кипріян Тхожевський помер дев'ять років тому - 15 березня 1897 року у віці сімдесят років [12]. За цим прізвиськом власників даний хутір пізніше носив назву - хутір Тхоржевських. Інформацію про це ми знаходимо ще в одному метричному записі про смерть 14 серпня 1900 року 5-річної доньки Софії у міщан Сигізмунда і Сабіни із Шалле Храневич [13].

Однак, чи не найцікавішу інформацію метричні книги зберігають із соціальної історії. Отже, наступне наше завдання – віднайти інформацію, що стосується соціальної історії міста Летичева у ХІХ столітті. У метричних записах, як правило, вказувалося, до якого стану належала людина: «селянин села [...]», «дворянин». Був досить широкий набір можливих варіантів позначення людини. Якщо вона перебувала на державній або військовій службі, то в записі вказували чин згідно з Табелем про ранги. Наприклад, «штабс-капітан Лейб-гвардії Преображенського полку», «статський радник», «колезький асесор» тощо. Усе це дає зачіпки для подальших пошуків відомостей про особу серед документів різних відомств та організацій.

Метрична книга Летичівського костелу містить інформацію також про селян і міщан - жителів Летичева. Вивчення цієї інформації дозволяє краще зрозуміти родинні відносини, шляхи внутрішньої міграції, соціалізацію індивідів тощо. У метричних записах про селян і міщан часто трапляються визначення «відставний рядовий», «квитковий солдат», «безстроково відпущений солдат», «унтер-офіцер» тощо. Усе це означає, що людина була призвана до Російської імператорської армії і, відслуживши в ній визначений термін, повернулася додому. Іноді завдяки цьому можна припустити, що певна особа брала участь у військових битвах. Визначивши приблизні роки служби в армії, можна вивчити відповідні документи фонду повітового військового начальника і дізнатися більше подробиць про дану особу. Наприклад, 24 серпня 1882 року в Летичівському римсько-католицькому костелі брав шлюб квитковий унтер-офіцер, двадцятирічний Петро Ратусевич із дворянкою Петронелею Прасоловською, дівчиною сімнадцяти років, обоє жителі Летичева [14].

Наступний приклад, 26 вересня 1896 року одружувалися підпоручик 20 піхотного Галицького полку, дворянин двадцяти восьми років Станіслав-Йосип Ковальський, прихожанин Житомирського приходу, з дворянкою двадцяти двох років Марією Сорокомською з Летичева. Свідками на весіллі були підпоручик Галицького полку Ражилевський з контролером Л.Ковальським [15].

У метричній книзі за 1884 рік зустрічаємо запис про одруження 29 липня 1884 року австрійського підданого, штабс-ротмістра австрійських військ, тридцяти шестирічного Еміліяна Клемберга, лютеранського віросповідання, з австрійською підданою, дворянкою Юзефою Куше, дівцею 18 років із Щедрови. Обряд вінчання провів декан, настоятель Летичівського костелу, ксьондз, каноник Люціан Грудзінський згідно дозволу, отриманого від єпископа Луцько-Житомирського Симона Мартина Козловського від 11 липня 1884 року за №884 [16].

Наступний запис про вінчання від 18 травня 1897 року, коли одружувалися тридцятидев'ятирічний надвірний радник, вдівець, дворянин Олександр Шупрович, котрий мав спеціальний дозвіл на шлюб телеграмою начальника Тифліського поштово-телеграфного округу від 9 травня 1897 року за №5011, з дворянкою Розалією Пясковською, дівцею 18 років [17]. Батьком Розалії був гласний Летичівської міської думи, колезький радник Андрій Йосипович Пясковський [18].

Зустрічаємо в книзі інформацію і про представників дворянської верстви, які займали ключові посади в повітових органах управління Летичева. Система повітового управління, головна роль у якій належала земському суду, включала повітові казначейства, правління державних маєтностей, митні установи та ін. Земський суд (до 1837 р. нижній земський суд), окрім здійснення правосуддя, виконував функції нагляду за станом громадського порядку, забезпечував сплату податків, виконання повинностей, тобто одночасно був і судовим, і адміністративно-поліцейським органом. Склад земських судів в Україні призначався губернатором лише з середовища дворян, а земські справники (голови судів) — царським урядом за поданням губернатора, погодженим із міністром внутрішніх справ.

До системи місцевого управління належали і станові органи — губернські і повітові дворянські зібрання на чолі з предводителями дворянства. Через ці станові органи дворяни впливали на вирішення основних місцевих проблем, обирали своїх представників до органів місцевого управління.

Управління у містах, поряд із виборними установами (міськими радами, магістратами, ратушами), здійснювалося поліцейськими органами. У більших містах керували управи благочиння, які склалися з городничого, двох приставів і двох ратманів. Менші міста, зокрема, Летичів, мали городничих, поліцмейстерів і станових приставів.

Записи донесли до нас й прізвища летичівської інтелігенції, в книгах згадані представники летичівського магістрату, міської думи, поштові службовці, службовці Летичівського повітового суду, акцизні чиновники, лікарі, фельдшери.

Зокрема, 3 квітня 1868 року у Летичівському римсько-католицькому костелі охрещено дитину, яку нарекли іменем Костянтин у дворян Кастана та Анелії із Підвисоцьких Врублевських, який народився 11 березня 1868 року у Летичеві (із запису в метричній книзі) [19]. Тобто, 11 березня 1868 року, через 22 роки після відвідин міста Тарасом Шевченком, народився художник, роботи якого донині, як і іншого художника з Летичева - Миколи Григоровича

Бурачека (4 (16) березня 1871 р., Летичів — 12 серпня 1942 р., Харків), високо цінуються на світових ринках, зокрема на Sotheby's. Ім'я цього художника, майстра яскравих пейзажів, графіка, одного з найпослідовніших і улюблених учнів Архипа Куїнджі, - Костянтин Харитонович Вроблевський (з дому - Йосип Валентин Кастанович; Wroblewski Konstantin (Joseph-Valentin)). Вроблевський походив з родини польських дворян. Коли батька, який спочатку працював у Летичівській повітовій лікарні, направили працювати лікарем у міську лікарню Одеси, сім'я почала жити там. Освіту хлопчик здобув у гімназії Рішельє, де займався малюнком, потім - в Одеській художній школі (1887-1890). У 1890-му переїхав до Петербурга здобувати освіту в ІАМ. Займався в пейзажному класі в А. І. Куїнджі. У 1893-му художника нагородили малою срібною медаллю. За порадою Архипа Куїнджі Костянтин вирушає малювати пейзажі України. Його причаровують Карпати, куди впродовж усього життя він знову і знов навідується. У 1897-му митець отримує звання художника саме за картини: «У Карпатах» та «Ранок».

Через чотири роки після народження сина Костянтина 4 липня 1872 року, у доктора медицини Кастана та Анелії із Підвисоцьких Вроблевських народилася донька, яку 9 липня у Летичівському римсько-католицькому костелі охрещено іменем Анеля-Калесанта-Валентина. Восприємниками були дворяни Титусь Дияковський з Клементиною Дияковською [20].

Гучна слава в Летичеві поширювалась про аптекарську сім'ю Козловських. Микола Антонович Козловський, здобувши університетську освіту, після стажування на хімічних фабриках Відня, Берліна в 1868 році відкриває власну аптеку на Базарній площі, продовжуючи справу свого батька. Провізор Козловський Микола Антонович по праву є піонером організованого медикаментозного забезпечення населення Летичева. Аптека Козловських в Летичеві мала торговий зал, вхід у який був з боку Базарної площі, кабінет власника, лабораторію, складські приміщення, підвал. Умебльована аптека була спеціальними шафами, гарними прилавками-столами. В аптеці було сучасне на той час обладнання. Сировина, апаратура, лабораторне обладнання повністю закуповувалося із закордону.

Родина Козловських здавна мешкала у місті, найдавніші відомі представники цього роду Казимир Іванович та його син Іван, були поважними службовцями. Збереглися відомості, що вони присягали на вірність російській цариці, коли Поділля було приєднано у 1793 році до Росії. Пізніше їхню діяльність продовжили діти та внуки. На приходському католицькому кладовищі вдалося відшукати могилу Антона Івановича Козловського (1778-1850). З напису на могилі можна дізнатися, що він прожив 72 роки, і помер 19 серпня 1850 року. Таким чином, встановлюємо рік його народження – 1778. Дружиною Антона була Надія Козловська. Із архівної справи [21], дізнаємось, що у 1869 році, Надія Козловська, як дружина аптекаря, була звинувачена у наверненні у католицизм [21, с.240]. З джерел стало відомо, що першу аптеку в Летичеві відкрив Антон Іванович Козловський за два роки до своєї смерті – у 1848 році.

Лише з цього періоду доступна більш точна інформація про родину дворян Козловських. До наших днів збереглися метричні записи про народження, одруження та смерть, що стосуються членів родини Козловських, щоправда, у невеликій кількості. Це робить дані набагато надійнішими, значна частина з них є абсолютно достовірними.

У Антона Козловського були діти: старша донька Вільгельміна (після одруження з купцем, отримала його прізвище Фабер) і молодша Емілія (1809-1882) та двоє синів: старший Микола (1811 – 1883) і молодший Карл (1823 -?). Емілія була одружена із Рафаїлом Волковим. У шлюбі у них народилися син Рафаїл та донька Єфросинія. Емілія з Козловських прожила 73 роки, померла 25 вересня 1882 року і похована на Летичівському приходському католицькому кладовищі [22].

Микола Антонович Козловський був у Летичеві поважною особою, неодноразово він записаний у метричних книгах то свідком на пишному весіллі, то восприємником у впливової особи. Він був одружений тричі. Першою його дружиною була Марія із Згерських (племінниця місцевого вікарного Летичівського костелу каноніка, ксьондза Франца Згерського). Дворяни Згерські були з Проскурівського повіту. Із Марією у них народилося четверо дітей. Найстаршим був Валеріан (1847-?). У 1865 році він закінчив повний курс Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії [23]. Потім навчався у Київському університеті, де вивчав право. У Києві і залишився проживати, був службовцем у суді, мав дворянський ранг надвірного радника.

Наступним сином був Адам (1852 – 1923). Народився в Летичеві. Навчався у Немирівській гімназії, пізніше закінчив медичний факультет Київського університету. Багаторічною практикою та досвідом Адам Миколайович дослужився до звання «провізор Козловський». 26 жовтня 1880 року у віці 28 років Адам одружується з дворянкою Станіславою Маліцькою, охрещеною двома іменами Станіслава-Вікторія (1862 – 1924), дівцею 18 років. Обряд освячення шлюбу здійснював ксьондз канонік Люціан Грудзинський. Цьому передували три оголошення під час Літургії (12, 19 та 26 жовтня). Свідками на весіллі були надвірний радник Валерій Миколайович Козловський, дворяни Антон Станіславович Косецький і Антон Куше та багато інших [24].

Батьками нареченої були повітовий лікар, надвірний радник Станіслав Павлович Маліцький та його дружина Гонората. Станіслав Маліцький у Гонорати був другим чоловіком. Від першого померлого чоловіка – колезького радника, лікаря Франца Пржестржельського вона виховувала сина Едмунда. У Станіслави був ще старший брат Казимир та молодша сестра Марія – Текля. Дружиною Казимира стала Марія із Зелінських. У 1898 році 12 листопада у приватному посаді Клинці Чернігівської губернії у них народилася донька Софія, яку охрещували в Летичівському костелі 5 серпня 1899 року. Восприємниками цього дійства були дворяни Едмунд Пржестржельський з Оленою Пржестржельською.

Третьою і улюбленою дитиною у Миколи та Марії Козловських була Станіслава, яка народилася у 1860 році. Її хрещеним батьком був рідний дядько матері, вікарний Летичівського костелу, канонік, ксьондз Франц Згерський. У

1879 році Станіслава закінчила повний курс Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії. Станіслава була одружена із поручиком Олександром Вуїчем, прусським підданим. Дітей у шлюбі не було.

Наступною дитиною у Миколи та Марії Козловських була Маріанна, яка народилася 1861 року. Їй судився короткий вік – у 17 років вона померла від «чахотки» (туберкульозу легень) 21 березня 1878 року. Через три дні каноник Грудзинський похоронив її тіло на Летичівському кладовищі [25]. Коли померла дружина Миколи, Марія із Згерських, він одружився вдруге. Його другою дружиною стала Софія із Лісовських. У цьому шлюбі спочатку народжується син Іван-Олексій. Наступний син у них народився 26 вересня 1898 року. Охрестили його 20 жовтня 1868 року у Летичівському костелі іменем Степан-Йосафат. Восприємниками були: Фелікс Загоробський з Анною, дружиною Івана Свідерського [26]. Відомо, що після революційних подій 1917-1921 року Валеріан переїхав в Польщу і оселився в Єзьорні.

Після смерті другої дружини Софії, Микола Антонович Козловський одружується втретє. Пишне весілля з вінчанням у Летичівському костелі відбулося 2 березня 1882 року. На той час вдівець Микола мав вже 71 рік, майже як і батько його нареченої. Його третьою дружиною стала дворянка Анеля Бетковська, дівчина 34-х років з міста Летичева і теж прихожанка цього костелу. Батьки нареченої - дворяни Марцелій та Францишка Бетковські. Так як шлюб здійснювався у період Великого Посту, то для його реєстрації було отримано спеціальний дозвіл від управляючого Луцько-Житомирської римсько-католицької єпархіїє прелата Любовидського від 20 лютого 1882 року за №115. Свідками на цьому весіллі були Антон Богуславський та Альбін Бетковський [27].

Через пів року після цього весілля 10 липня 1882 року у Анелі Козловської в Летичеві помирає батько, колезький асесор Марцелій Бетковський у віці 82 роки. Із метричного запису в Летичівському костелі дізнаємося, що на той час він вже був вдівцем по померлій раніше дружині Францишці, уродженій Лещинській. Залишив після себе дітей: синів — Миколу-Вікентія, Адольфа, Афанасія і Альбіна, дочок Марію та Анелю. Тіло його вікарний цього костелу ксьондз Йосип Слоневський похоронив 13 липня 1882 року на Летичівському публічному приходському кладовищі [28].

Недовго тішився Микола Антонович Козловський молодю дружиною Анелею, яка через рік після їхнього одруження виношувала їхню дитину. Однак народження п'ятого сина батько вже не дочекався. 3 грудня 1883 року він помирає від хвороби катарального запалення шлунка у віці 72 роки. Тіло його настоятель цього храму ксьондз канонік Люціан Грудзинський 6 грудня 1883 року похоронив на Летичівському приходському кладовищі [29].

Дружина Миколи Антоновича Анеля дуже важко перенесла цю втрату і на другий день після похорону чоловіка 7 грудня 1883 року вона народжує сина, якого 9 грудня в Летичівському костелі охрестили двох іменням Мар'ян-Амврозій. Восприємниками були син Миколи - Адам Козловський та Марія, дружина Аполона Свіцінського [30]. Мати почала збирати папери щоб записати ім'я народженого сина до родовідної книги Подільської губернії. Рішенням

Подільських дворянських депутатських зборів у 6-ту частину Указом №209 від 21 грудня 1888 року вписано «Маріан-Амброзій син Миколи Антонова» [31]. Його іменем завершився запис до дворянства осіб роду Козловських. Через 16 років, коли формувався новий список, ім'я Мар'яна - Амврозія Козловського теж у нього було вписано, хоча він до того часу вже не дожив.

У метричній книзі запису про смерть Летичівського костелу є запис «13 жовтня 1910 року в місті Ізмаїлі помер від тифу дворянин Мар'ян-Амврозій Козловський у віці 27 років. Батьки його Микола та Анеля із Бетковських Козловських. Тіло поховано на Летичівському приходському кладовищі 19 жовтня 1910 року»[32].

У Летичеві на початку XIX століття однією з найбагатших та найвідоміших була родина Пешинських із польської знаті. Каєтан Пешинський був предводителем дворянства, або по іншому, маршалком всієї Подільської губернії, Войцех Пешинський — асесор Летичівського нижчого земського суду. Аристократи Пешинські протягом майже ста років впливали на місцевий устрій повітового міста Летичева.

З метричної книги Летичівського костелу дізнаємося, що холодного зимового ранку 31 січня 1865 року охрещено дитину, яку нарекли іменем Базиль. Хто ж батьки цієї дитини? Ксьондз Сільвестрович не просто записав імена і прізвища батьків, а навіть вказав їхній ранг дворянського стану — губернський секретар Петро Нарциз Франциск (трьох-іменний) і Марцеліна із Гавловських Пешинських. Хрещеними батьками новонародженої дитини (восприємниками, як записували у метричних книгах) були дворяни Людвиг Сикерко з Францишкою Бетковською (дівцею) [33]. Францишка Бетковська була донькою колезького асесора Марцелія Бетковського.

Пройдемося по сторінках метричних книг ще за інші роки та пошукаємо, чи народжувалися ще діти у цій родині. Так, звичайно, знайшла ще. Шість років до цього, 2 березня 1859 року у цієї родини народився син Альбін Адам (двох-іменний), якого охрещено було у Летичівському костьолі 13 квітня цього ж року. Із запису в метричній книзі про обряд хрещення дізнаємося, що хрещеним батьком новонародженого хлопчика став рідний брат його батька колезький реєстратор Октавіан Пешинський [34].

А в наступній метричній книзі знайшла запис про смерть дворянки Вікторії Пешинської. Померла вона 24 лютого 1890 року в Летичеві у віці восьмидесяти п'яти років, будучи уже вдовою за померлим губернським секретарем Іваном Пешинським. Після смерті залишила синів Петра-Нарциса-Франца і Октавіана та доньку Фавстину [35].

Донька Петра і Марцеліни Пешинських, тридцятидворічна Єва, 26 липня 1894 року одружувалася з дворянином міста Бар, сорокарічним Норбертом Уруським. Свідками на цьому весіллі були дворяни Михайло Уруський та губернський секретар Павло Венгржановський [36]. Через рік після одруження доньки 27 грудня 1895 року від внутрішньої хвороби помирає надвірний радник, дворянин, трьох іменний Петро-Франц-Нарциз Пешинський у віці 67 років. Залишив після смерті вдову Марцеліну, дітей: Альбіна, Адама, Героніма, Людовика і Евеліну [37].

Вдова Марцеліна Пешинська пережила чоловіка на сім років і померла 20 квітня 1902 року у віці сімдесят років від старості. Залишила дітей Альбіна, Героніма, Людовика і доньку Єву (Евеліну) [38].

Про смерть ще одного лікаря свідчить наступний запис у метричній книзі про те, що 7 січня 1873 року у Фалештах Бесарабської області помер доктор медицини, дворянин, 39-річний Каміль Пясецький. Залишив вдовою дворянку Єлизавету із Дияковських Пясецьких, залишив дві доньки Антоніну і Броніславу. Запис у метричній книзі повідомляє, що за розпорядженням міністра, викладеного в указі Консисторії за №2426, тіло померлого Каміля Пясецького було перевезено у Летичів і ксьондз, каноник і декан Франц Згерський похоронив на Летичівському приходському публічному кладовищі у фамільному склепі [39].

Наступний запис повідомляє, що 14 лютого 1894 року в місті Меранш (вказано – «за кордоном») помер двадцяти дворічний Адам-Петро Пржестржельський - студент університету Святого Володимира. Його батьки – дворяни міста Летичева, лікар Франц і Феліція із Мисловських Пржестржельські [40].

З другої половини XIX сторіччя і приблизно до 1917 року (деінде трохи довше) метричні книги костелів велись на спеціальних друкованих бланках з одноманітним набором даних. Свідокство про народження містилось на розвороті двох сторінок – в лівій частині дані про дитину, в правій – про батьків і хресних. На одному розвороті зазвичай було розміщено 4 свідокства. Приблизно з другої половини XIX сторіччя католицькі метрики починають записувати російською мовою. Плюси католицької метрики – як правило, вказане дівоче прізвище матері. Мінуси – не вказані імена по-батькові батька і матері дитини.

Найгучнішими хрестинами в Летичеві кінця XIX ст. були хрестини 9 червня 1859 року, коли здійснювали даний обряд щодо дитини Еразма-Елозіуша, сина секретаря міської поліції, дворянина, губернського секретаря Іоахіма Ігнатовича Здановського. Син народився 2 червня 1859 року. Восприємниками були найповажніші чиновники Летичева, дворяни Марцелій Бетковський, титулярний радник, з Камілією Добржанською, дружиною колезького секретаря. Також були присутні дворяни Деонізій Добржанський з Францишкою Бетковською, дружиною губернського секретаря [41].

Не менш пишно і гучно відбувся обряд хрещення у ще одній поважній родині у Летичеві – 26 квітня 1859 року хрестили сина губернського секретаря Аполона і Маріанни із Бетковських Свіцінських, який народився 20 квітня 1859 року. Нарекли його двома іменами Рох-Супліціум. Восприємниками були ксьондз, вікарний Матеуш Андрушкевич з дворянкою Юлією Пржестоцькою [42].

Наступний цікавий запис у метричній книзі за 17 квітня 1868 року, коли хрестили дитину Леона-Фелікса, сина повітового казначея, колезького асесора Андрія Йосиповича і Кароліни із Циренів Костенко Радзівовських, який народився 10 квітня цього ж року. Восприємниками були Фелікс Загробський з Констанцією Томашевською [43].

Римо-католицьке свідоцтво про шлюб другої половини XIX сторіччя (як і свідоцтво про народження) заповнюється на типовому друкованому бланку, тому потрібну інформацію можна знайти завжди у певному тому самому місці документу. На одній сторінці зазвичай міститься 1-2 свідоцтва. Мова – російська. Збоку для зручності пошуку позначено прізвище нареченого.

Метрика про шлюб, на мій погляд, одне з найбільш інформативних свідоцтв. Зазвичай вона дає можливість охопити повністю два покоління (нареченого з нареченою та їх батьків – всіх з іменами та прізвищами). Також у нареченого та нареченої вказано вік (досить близький до правди) та нерідко місце проживання (парафія). Що корисного можна побачити в римо-католицькій метриці про шлюб: номер запису у книзі та дата вінчання (зазвичай дублюється цифрами в стовпчику та прописом у тексті), місце вінчання (назва костелу), ім'я та прізвище священика, дати трьох проголошень, або номер документу, що звільняє від проголошень, статус, ім'я, прізвище, вік, іноді місце проживання (або парафія) нареченого та нареченої, холостий або вдівець (вдова), іноді дані про попереднього чоловіка, або дружину, статус, імена та прізвища батьків та свідків.

Цікаву інформацію дізналися з метричної книги про шлюб доньки купців дворян Вєсьманових: Романа і Францишки із Новіцьких зі Щедрової, які 5 червня 1877 року одружували сімнадцятирічну доньку Марію, з дворянином Київської губернії Теофілем Непокуйчицьким, якому виповнилося двадцять вісім років. Свідками на цьому багатому весіллі були дворяни: губерньський секретар Іполіт Яблецький та Зенон Богуцький [44].

Мабуть, дуже пишним було весілля й у поміщиків містечка Снітівки, дворян Хлебовських: Ігнатія і Кордулії із Дунін Лабенських, коли вони одружували двадцятип'ятирічного сина, дворянина Адама Ігнатієвича Хлебовського з сімнадцятирічною дівцею Доміцелею Собещанською. Свідками на цьому весіллі були Олександр Ровіцький та Франц Островський [45].

Не менш гучне весілля відбулося в Летичеві у поміщиків Дияковських: Каєтана і Анелі із Якубовських, коли вони 4 лютого 1868 року одружували доньку, двадцятирічну Антоніну Дияковську. Наречений – тридцяти дворічний Йосип Свирщевський, дворянин, капітан 2-го батальйону 33-ї артилерійської бригади. Його батьки дворяни Антоній і Колета із Кипацьких Свирчевські. Свідками на весіллі були Болеслав Федорович і Володимир Борейко [46].

Метричні книги про померлих містять досить цікаву інформацію. Незалежно від умов смерті та чину поховання всіх померлих записували у метрику. Особлива увага при реєстрації смерті приділялася двом моментам світського характеру: природності події (відсутність криміналу) та дотриманню обережності задля захисту живих (у випадках смерті від заразних хвороб, особливо при епідеміях).

Свідоцтво римо-католицької церкви про померлого, як і два інші, в другій половині XIX століття велись на однакових друкованих бланках. Свідоцтво було розташовано на одній сторінці в декількох стовпчиках. На сторінці

зазвичай містилося 4-6 свідоцтв. Мова – російська. Збоку для зручності пошуку позначені прізвища померлих (див. фото – прізвища підкреслені).

Формуляр метричної книги католиків складався з таких граф: «Прізвище померлого; №; число смерті; роки від роду; коли, де, хто, від якої хвороби або з якої нагоди помер? Чи був причащений Святих Таїн; якого був стану і звання, скільки жив, з якої парафії і кого залишив дітей?; яким саме священиком, коли і де похований?».

Колонка метричної книги «Від чого помер» містить значну інформацію, яка може бути використана науковцями, що займаються не лише демографічною історією, але й історією медицини. До даної графи обов'язково вносилися відомості про хворобу померлого або причини смерті, якщо вони були відомі. Якщо ж хвороба не була встановлена, священик робив такий запис: «від хвороби».

Метрики про померлих можна розділити на три різновиди: для дітей, для самотніх та для сімейних. Дані католицької метрики про смерть дитини за інформативністю майже такі, як і дані відомості про хрещення: є імена та прізвища батьків, місце смерті, відсутні тільки відомості про хресних батьків. Дані метрики про смерть самотньої людини мізерні, оскільки немає даних ані про батьків, ані про родину. Найбільш інформативні, з точки зору генеалогічного дослідження, метрики про смерть сімейної людини, де окрім даних про померлого, вказані імена його чоловіка/дружини та дітей, іноді з додатковими подробицями, на кшталт прізвищ заміжніх дочок.

Смертність серед католицького населення парафіян Летичівського костелу представлена різними причинами. Найбільш поширеними були смерть від «младенчества»/«младенческая слабость», як це зазначалося у метриках. Досить загрозливими для мешканців були інфекційні захворювання: дифтерит, кашель, пронос, віспа, тиф. Протягом осені, зими та весни спостерігалася тенденція до збільшення кількості померлих від сухоти (чахотка).

Більша частина населення помирали від невизначених хвороб, які, як уже зазначалося вище, називали просто «болезнь». Досить загрозливим був туберкульоз («сухота», «чахотка»). У багатьох випадках точно встановити причину смерті було неможливо, що пояснюється як слабкістю тодішньої медицини, так і загальним станом медичного обслуговування. Звідси знаходимо у метричних книгах такі визначення причин смерті, як «кашель», «пронос», «водяной», «опух», «паралич» та ін. Для померлих у поважному віці, без ознак якоїсь хвороби, у метриках зазначалося: «От старости».

Від простуди, як записано у метричній книзі від 2 лютого 1852 року, помер міський голова Летичева, колезький секретар Рачковський, у віці п'ятдесят три роки. Залишив вдовою Францишку, уроджену Глінську. Залишив після себе восьмеро дітей, двох синів Йосипа і Вікентія та шість дочок: Евеліну, Маріанну, Олімпію, Анелю, Іпполіту і Францишку [47].

Городяни обирали строком на чотири роки розпорядчі органи — міські думи, які, у свою чергу, створювали виконавчі органи — міські управи на чолі з міським головою. Компетенція міських дум була аналогічною компетенції

земств. Вони займалися благоустроєм міст, охороною здоров'я, освітою, розвитком промисловості, торгівлі, станом ринків.

У метричних книгах про померлих наявні також випадки неприродної смерті. Зокрема, запис у метричній книзі від 9 серпня 1897 року свідчить про те, що в кущах поблизу Летичева попереднього дня було знайдено тіло вбитого селянина Петра Островського. На день смерті йому було шістдесят років. Залишив після себе дружину Кароліну та дітей від першого шлюбу: Фому, Михайла, Антоніну, Кароліну і Марію. Тіло його вікарний ксьондз Заленський за відзивом слідчого міста Летичева від 9 серпня 1897 року за №739 похоронив на Летичівському приходському публічному кладовищі [48].

Про жахливу смерть дворянина Михайла Михальчевського від удару колесом млина дізналися із запису у метричній книзі від 29 листопада 1899 року. Йому виповнилося лише сорок дев'ять років. Залишив після себе синів Казимира та Едмунда і трьох дочок Ванду, Феліксу і Марію [49].

Не менш жахлива смерть 13 грудня 1877 року спіткала і шістнадцятирічного працівника Лознянського цукрового заводу, що неподалік Летичева, міщанина Івана Корженіовського, який помер від удару машиною. Його батьки міщани Антон та Іоанна Корженіовські. Тіло його вікарний, ксьондз Йосип Слочевський по відзиву станового пристава за №3404 похоронив на Летичівському публічному приходському кладовищі [50].

Таким чином, метричні книги Летичевського римсько-католицького костелу мають значний інформаційний потенціал, та відображають історію не лише XIX ст., але й слугують допоміжним джерелом у вивченні історії XX ст. Окрім традиційних статистичних та генеалогічних відомостей, вони доносять до нас інформацію про міграцію населення, ареал існування окремих родів, зміни у соціальному статусі та родинних відносинах.

Список використаних джерел і літератури:

1. Метричні книги // Енциклопедія історії України: в 10-ти т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова). Т.6. К.: Наукова думка, 2009.
2. Кригіна О. В. Метричні книги як історичне джерело: використання та забезпечення збереження інформації. Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства : зб. матеріалів Міжнар. Інтернет- конференції, м. Маріуполь, 15 листоп. 2017 р. / Маріуп. держ. ун-т ; за заг. ред. Г. І. Батичко. Маріуполь : МДУ, 2018. 278 с.
3. Энциклопедический словарь / сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. Т. XIX. СПб.: Типо-Литография И. А. Эфрона, 1896.
4. Реєстр метричних книг архівів України, кн. 24: 3 колекції Державного архіву Хмельницької області, вип. 1: Метричні книги римо-католицьких церков. Web.: www.archives.gov.ua/Publicat/CD/Metryca-book.
5. Смуток І., Лисейко Я. Церковні метрики як джерела до історії та генеалогії шляхетських родів Прикарпаття (кінець XVIII – початок XX ст.). Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького

державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 12/54, 15–27. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283577>.

6. Мордвінцев В. М., Томазов В. В. Метричні книги. // Українська архівна енциклопедія. К., 2008.

7. Мордвінцев В. М. Метричні книги. // Вісник Київського університету: Історія, вип. 41. К., 1999.

8. Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія і джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). / В. В. Томазов. К., 2006.

9. Мордвінцев В.М., Томазов В.В. Метричні книги [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Metrychni_knygy (останній перегляд: 17.04.2024).

10. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф.178, оп. 1, спр. 030.

11. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф.17, оп. 2, спр. 10.

12. Держархів Хмельницької обл., ф.17 оп.2, спр.14, арк.0248.

13. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.15.

14. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.10, арк.343.

15. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.14, арк.51 зв.

16. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.11, арк.121.

17. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.14, арк.120 зв.

18. Подольский адрес-календарь / издание Подольского губернского статистического комитета ; составил В. К. Гульдман. Каменец-Подольский : тип. Подол. губ. правл., 1900. VIII, 349 с., [6] л. рекл. объявл.

19. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 937, арк. 64.

20. Держархів Хмельницької обл., ф.83, оп.1, спр.7, арк.0015.

21. Держархів Хмельницької обл., ф.315, оп.1, спр.9684.

22. Сумишин Я.М. Польська ідентичність та російське самодержавство. Подільський зріз [Текст]: . / Я. М. Сумишин. Кам'янець-Поділ. : Друкарня "Рута", 2022. - 304 с. - Імен. покаж.: с. 201-287.

23. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр. 33, арк. 93.

24. Михалевич І. К. Кам'янець-Подільська гімназія. Історична записка про п'ятдесятирічний її існування (1833-1883). Кам'янець-Подільський, 1883.

25. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр. 33, арк.93.

26. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр. 24, арк.77.

27. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 937, арк.138.

28. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.10.

29. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.10, арк.363.

30. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.10.

31. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.10, арк.443.

32. Список дворян, внесених до родовідної книги Подільської губернії. Кам'янець-Подільський: Вид. Подільських Дворянських Депутатських зборів, 1913. XXI V + 887с.

- 33. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 936, арк.394 зв.
- 34. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 935, арк.6.
- 35. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.12, арк. 197 зв.
- 36. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.13, арк.0373.
- 37. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.13, арк.0541.
- 38. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.15, арк.0394.
- 39. Держархів Хмельницької обл., ф.83, оп.1, спр.7, арк.0420.
- 40. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп. 2, спр.13, арк.0396.
- 41. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 935, арк.8 зв.
- 42. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр. 935, арк.6 зв.
- 43. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр.937, арк.65 зв.
- 44. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр.20.
- 45. Держархів Хмельницької обл., ф.83, оп. 1, спр. 6, арк.0039.
- 46. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.2, спр.937.
- 47. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.4, спр.188, арк.2.
- 48. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.14, арк.136.
- 49. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.2, спр.14, арк.285.
- 50. Держархів Хмельницької обл., ф.685, оп.6, спр.20.

К. О. Гурська,

старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток
Хмельницького обласного науково-методичного
центру культури і мистецтв

**НОВОКОСТЯНТИНІВЩИНА У КАМЕРАЛЬНИХ,
ГЕОГРАФІЧНИХ, ТОПОГРАФІЧНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ,
ВІЙСЬКОВИХ ТА ЕТНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХVІІІ –
ПОЧАТКУ ХІХ ст.**

В статті на підставі історико-наукового аналізу камеральних і топографічних матеріалів Літинського повіту кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., виявлених автором в архівосховищі Хмельницької обл., а також подібних матеріалів, опублікованих подільськими дослідниками у ХІХ-ХХІ ст., відтворено процес соціально-економічного розвитку населених пунктів краю, що входили до Новокосянтинівського ключа. Публікація фрагменту камерального і топографічного опису частини Новокосянтинівщини, яка входила до складу Літинського повіту, здійснюється вперше.

Ключові слова: Новокосянтинів, Ржевуцький, шинок, винокурня, млин, церква, костел, поселення.